

Kathryn Tempest

BRUTUS

DE NOBELE SAMENZWEERDER

Brutus

Kathryn Tempest

BRUTUS

De nobele samenzweerder

Uitgeverij Omniboek

Uitgeverij Omniboek
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.omniboek.nl

Copyright © 2017, Kathryn Tempest
Copyright Nederlandse vertaling © 2019, Uitgeverij Omniboek
Oorspronkelijk verschenen onder de titel *Brutus. The Noble Conspirator* bij Yale
University Press, Londen

Vertaling Roelof Posthuma
Omslagontwerp Suzan Beijer grafisch ontwerp
Omslagbeeld Buste van Brutus door Michelangelo, Imageselect
Vormgeving binnenwerk Studio Mol

ISBN 9789401915069
ISBN e-book 9789401915595
NUR 683

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Uitgeverij Omniboek vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Inhoud

Kaarten	6
Voorwoord	7
Opmerking over de tekst	13
Inleiding: Brutus en de biografische traditie	18
1 Hoe Brutus Brutus werd	35
2 Een eigen koers	56
3 Oorlogspolitiek	83
4 Gedachten over tirannenmoord	108
5 Na de moordaanslag	140
6 Herlevend republicanisme	184
7 Het laatste gevecht van Brutus	221
8 Dood en legendevorming	266
Conclusie: de vele gezichten van Brutus	290
Appendix 1: Belangrijke jaartallen	297
Appendix 2: Na de moordaanslag – chronologie en bronnen	301
Noten	328
Bibliografie	395
Register	412

Kaarten

1. De stad Rome	14
2. Italië ten tijde van de late Republiek	15
3. Het Romeinse Rijk in de eerste eeuw v.Chr.	16
4. Provincies en koninkrijken van het Oosten	17
5. Bevelhebbers in het Middellandse Zeegebied in 43-42 v.Chr.	229
6. Griekenland en Macedonië en de slagen bij Philippi	249

Voorwoord

Maar op de dag van Brutus' oordeel kwam Caesar zonder boekrol of senaat om het vonnis te vellen.

'Je verlaagt jezelf, beste Brutus,' zei hij bijna vriendelijk, 'door zo zelfmoord te plegen. Maar de dood is geen optie voor jou, mijn vriend. Jij zult voor altijd voortleven,' besloot hij met droeve blik, 'in de schaduw van mijn naam.'

En Brutus leefde voor altijd voort. Hij merkte dat hij niet dood was maar vervuld van jeugd en eeuwigheid. Beschaamd vanwege zijn verleden trok hij als Marcus door de werelden, eindeloze eeuwen van wereld na wereld, van het ene melkwegstelsel naar het andere, zonder rust te vinden.

Een schaduw... Als iemand zijn naam uitsprak, was dat in één adem met Caesar. Nooit alleen maar Brutus.

Eugene Bacon, 'Being Marcus', 2015, *New Writing* 12.3, 351

Dit fragment uit een kort verhaal laat zien dat de naam van Marcus Brutus overal zomaar kan opduiken, zelfs, zoals in dit fictieve proza, bij een persoonlijke trainer in een fitnessstudio, ergens op aarde in de eenentwintigste eeuw. Door Caesars geest veroordeeld tot onsterfelijkheid, heeft hij zijn reputatie door de eeuwen heen zien opbloeien en verwelken. Hij is getuige geweest van zijn eigen naleven als Caesars moordenaar in Shakespeare en als de door satan vermalen eeuwige verrader in Dantes *Inferno*, en hij heeft er niets dan minachting voor. De gedachte die bij de lezer opkomt is: 'De geschiedenis is de echte Brutus vergeten'; zijn nagedachtenis wordt volledig overschaduwd door die van Caesar. Daar ligt voor een deel ook het probleem bij het reconstrueren van Brutus' levensloop. Vanaf het moment dat hij Caesar neerstak, is hij altijd tot de verbeelding blijven spreken van degenen die hem en zijn rol in de moordaanslag bestudeerden. Het leidde ertoe dat zij hun oordelen uitspraken met de helderheid

en het vooroordeel dat wijsheid achteraf lijkt te geven. Maar ondanks zijn populariteit in literatuur en geschiedschrijving zijn de biografische studies over Brutus schaars.

Voor Max Radin, die in 1939 *Marcus Brutus* schreef, was het al een uitdaging om een levende man te beschrijven en geen symbool. Die man was naar Radins oordeel een tegenstrijdige persoonlijkheid. Zijn verlangen om Cato's voorbeeld te volgen, dwong hem een carrière na te streven die hij 'in wezen weezinwekkend' vond. Hoewel we zijn conclusie tegenwoordig misschien niet delen, was Radins benadering inventiever dan die van Gérard Walter, die een jaar eerder in Frankrijk de studie *Brutus et la fin de la République* publiceerde, waarin hij weinig meer deed dan het verhaal van Brutus naar de oude bronnen navertellen, zonder zich veel moeite te getroosten om het materiaal waarop hij zijn conclusies baseerde, te evalueren. De wetenschappelijke benadering is sindsdien verbeterd. Martin Clarke streefde er in zijn in 1981 gepubliceerde *The Noblest Roman* naar om een beschrijving van Brutus te geven op grond van de oude bronnen, en ook de ontwikkeling van zijn postume reputatie door de eeuwen heen in kaart te brengen. Het werk van Clarke is nog altijd een van de beste en toegankelijkste boeken over het onderwerp. Maar toch is het nog te beknopt op een aantal details, en vooral waar het de bronnen voor de bestudering van Brutus' leven, zijn politieke activiteit en zijn morele gedrag betreft. Het eveneens in 1981 verschenen essay 'The Policy of Brutus the Tyrannicide' van Erik Wistrand gaf tot op zekere hoogte een verklaring voor de politieke agenda achter de moordaanslag. Wie Brutus serieus wil bestuderen, vindt de beste bijdragen echter in het Duitse taalgebied.

Matthias Gelzers lemma in de *Real-Encyclopädie* uit 1917 presenteerde een beeld van Brutus met veel invoelingsvermogen voor de tijd waarin hij optrad. Uit dit gezaghebbende artikel komt hij naar voren als een in essentie bewonderenswaardige man, die echter weinig politieke toekomstvisie had. Nog apologetischer was het essay *Brutus als Politiker* dat Walter Stewens in 1968 over de politieke carrière van Brutus schreef, met daarin een onderzoek naar de principes op grond waarvan hij tegen Caesar in actie was gekomen. Geprikkeld door wat hij zag als een weinig originele benadering van het leven en de carrière van Caesars moordenaar, bracht Hermann Bengtson in 1970 zijn eigen verzameling essays *Zur Geschichte des Brutus* uit. Het werk pretendeerde geen biografie te zijn, maar met zijn beschrijving van de bronnen voor de studie van Brutus en de bevraging van een hele reeks onderwerpen die van belang zijn om

zijn leven te kunnen begrijpen – zijn relatie met Caesar, zijn gedrag na de moordaanslag en de loftuitingen en propaganda rondom zijn persoon – bood Bengtson een veel diepgaandere analyse dan ooit voorheen.

Hoewel niet aan de persoon *per se* gewijd, hebben verschillende werken die in recentere decennia werden gepubliceerd, onze kennis van Brutus aanzienlijk vergroot. Maria Dettenhofers studie over de ‘verloren generatie’ (*Perdita iuventus: zwischen den Generationen von Caesar und Augustus*, 1992) behelst een belangrijke verzameling minibiografieën van Brutus en een selectie van zijn tijdgenoten. Ulrich Gotters *Der Diktator ist tot!* (1996) is essentieel voor inzicht in het handelen van Brutus tijdens de nasleep van de moordaanslag. Maar er bleef nog altijd een aanzienlijk hiaat in de wetenschappelijke literatuur over Brutus bestaan en maar weinig onderzoekers zagen zijn biografie als een onderwerp dat een zelfstandige studie waard was. Een aantal jaren geleden echter, toen ik aan Cicero werkte, werd mijn interesse voor Brutus gewekt, een man met wie de grote redenaar een ongewone en bij tijd en wijle beladen vriendschap onderhield. Op dat moment ontstond bij mij het idee om een boek over Brutus te schrijven, en de afwezigheid van iets vergelijkbaars op de markt of in de bibliotheek vormde een extra aanmoediging. Toen ik de laatste hand legde aan mijn eigen onderzoek, verscheen Kirsty Corrigan's *Brutus: Caesar's Assassin* (2015) op de markt. In plaats van mij te ontmoedigen, sterkte de publicatie me alleen in mijn overtuiging dat een nieuwe studie de moeite waard was. Corrigan's boek biedt een meeslepend verhaal over Brutus' leven en daden, waarin een aanzienlijke hoeveelheid klassieke literatuur tot een zeer leesbaar verhaal is ingediktd. In wat hierna volgt, hoop ik echter nog iets anders aan dat verhaal te kunnen toevoegen.

Dit boek zal tot op aanzienlijke hoogte nagaan hoe Brutus' leven vanaf de oudheid tot vandaag werd vastgelegd en doorgegeven; een centraal uitgangspunt daarbij is dat we, om de mens Brutus te kunnen begrijpen, de bronnen die we gebruiken diepgaand moeten onderzoeken, om te weten wie er spreekt en waarom. Mijn doel is om van daaruit een significante bijdrage te leveren aan de manier waarop we naar Brutus' leven kijken, en aan de conclusies die we trekken omtrent de manier waarop hij zijn politieke carrière vormgaf. Al zullen sommige feitelijke details op zichzelf niet nieuw of verrassend zijn, toch hoop ik dat ze door mijn analyse en evaluatie nieuwe benaderingen en andere perspectieven zullen opleveren. Om dit te bereiken, kies ik voor een integrale benadering van het onderwerp, dat wil zeggen: een combinatie van biografisch onderzoek, en historiografische en literaire analyses. Op die manier biedt

het werk een idee van wie Brutus was en waarom hij deed wat hij deed, terwijl het tegelijkertijd veel dieper dan tot nu toe is gebeurd, ingaat op de manier waarop Brutus in de klassieke bronnen wordt gepresenteerd. Voor zo ver mogelijk worden Brutus' beslissingen en daden in hun eigen tijd geplaatst, en bij hun bestudering geniet de weging van de contemporaine bronnen altijd de voorkeur boven die uit later tijd. Waar het materiaal het toelaat, krijgt Brutus gelegenheid om in zijn eigen woorden te spreken, te argumenteren en zijn daden te rechtvaardigen. Ook waar we moeten steunen op het werk van latere geschiedschrijvers zal ik proberen de lezer mee terug te nemen naar een interpretatie van die bronnen vanuit het perspectief van Brutus en zijn tijdgenoten.

Tegelijkertijd kan dit boek niet ontkomen aan de beperkingen van het biografische genre. De bestudering van mensen uit de oudheid stuit op grote moeilijkheden: in vrijwel alle gevallen ontbreekt het materiaal of zijn de bronnen te problematisch om de onderneming de moeite waard te maken. Maar, zoals Janet Nelson kort en bondig beredeneerde in een vergelijkbaar geval – namelijk de vroegmiddeleeuwse biografie, en in het bijzonder die van Karel de Grote – is de taak de moeite waard wanneer er voldoende aanwezig is van een bepaald type bronnen.¹ Niet alleen komt Brutus in diverse genres voor, we beschikken ook over materiaal uit de eerste hand, door hemzelf geschreven. Uit zijn brieven aan Cicero kunnen we iets te weten komen over wat Nelson het 'innerlijke leven' van de beschrevene noemt: de waarden die hij onderschreef of de overtuigingen die hij tijdens zijn leven huldigde. En meer in het algemeen kunnen we Brutus' leven op grond van de brieven van Cicero en van wat latere historici over de Romeinse Republiek schreven, stevig in zijn historische context verankeren.

Er is in feite een enorme hoeveelheid materiaal om uit te selecteren, en in alle eeuwen vanaf zijn eigen tijd tot heden wordt er in tal van werken naar het leven van Brutus verwezen. Moderne historici zijn het niet altijd eens over de details, of zelfs over de grote vragen met betrekking tot de tijd waarin Brutus leefde. Maar hoewel ik met dit werk de eerste kritische analyse van Brutus' leven en de bronnen daarvoor wil leveren, wil ik het boek ook toegankelijk maken voor iedereen, ongeacht de kennis waarmee de lezer eraan begint. Met dit doel voor ogen heb ik er grotendeels van afgezien om uitvoerige debatten in de hoofdtekst op te nemen. De belangrijkste auteurs en denkers worden genoemd, maar voor wie wil weten hoe en waarom ik tot een bepaalde conclusie ben gekomen, is achter in het boek aanvullend materiaal opgenomen. Behalve de noten

heb ik ook een tijdlijn (zie appendix 1) opgenomen met de belangrijkste data om de lezer door deze complexe periode te gidsen.

Ik ben bijzonder veel dank verschuldigd aan mijn vrienden en collega's die in hun drukke agenda tijd vrijmaakten om een eerste versie van dit boek, of delen daarvan, door te lezen, in het bijzonder Vicki Craig, Lisa Hau, Gesine Manuwald, Stephanie Tempest en Henriette van der Blom. Rosemary Barrow was er van meet af aan om mee te lezen en mij te helpen met het opstellen van het onderzoeksvoorstel voor Yale. Haar ontijdige dood toen ik de voltooiing naderde, was een zware slag en ik had van harte gewild dat ze het eindproduct had kunnen zien. Ze zou vooral de afbeeldingen hebben geapprecieerd, en in dit verband ben ik Si Sheppard en Hannah Swithinbank bijzonder dankbaar dat zij hun persoonlijke foto's van Philippi en Rome aan mij beschikbaar wilden stellen. Kit Morrell, Christopher Pelling en Cristina Rosillo-López stuurden mij ruimhartig nog niet gepubliceerd materiaal; mijn project won ook aan kracht door de discussies met Jaap Wisse, met wie ik een levendig debat voerde over Brutus' geboortedatum, en met Kathryn Welch, die mij met haar opvattingen over Marcus Antonius op haar beurt een andere blik gaf op een man die zo belangrijk was in het leven van Brutus. Zoals altijd ben ik veel verschuldigd aan Jonathan Powell, die me van begin tot eind wijze adviezen en aanmoediging schonk.

Het project heeft enorm geprofiteerd van de financiële ondersteuning van de Leverhulme Trust, die me een toelage verstrekte om onderzoek te doen naar de campagnes van Brutus in het Oosten en de verzameling brieven die ik in hoofdstuk 7 bespreek. Hoewel dat project deel gaat uitmaken van een omvangrijker en apart onderzoek, is het ook van invloed geweest op mijn bespreking en beoordeling van Brutus' activiteiten in de Griekse gemeenschappen van Klein-Azië in 43 en 42 v.Chr. Ten slotte had ik het geluk om verlof te krijgen van mijn eigen instituut, de Universiteit van Roehampton; zonder die tijd was ik misschien het momentum kwijtgeraakt om mijn gedachten te laten uitkristalliseren.

Tijdens het schrijven werden verschillende hoofdstukken ter lezing en beoordeling aangeboden aan leden van de Classical Association, afdelingen Southampton en Roehampton, tijdens het Classics Seminar van de Universiteit van Maynooth en de jaarlijkse conferentie van de Association of Latin Teachers. Ik ben de organisatoren dankbaar voor hun uitnodiging en de deelnemers voor hun indringende en van inzicht getuigende vragen. Heather McCallum, Rachael Lonsdale en Marika Lysandrou van de Yale University Press hebben het project onvermoeibaar ondersteund

en wachtten de voltooiing met eindeloos geduld af. Graag wil ik ook de drie anonieme lezers bedanken die uitstekende en zeer welkome kritiek leverden, en de tekstredacteur van Yale die me voor verschillende ongelukkige formuleringen behoedde. Het boek is alleen maar beter geworden van alle aandacht die het heeft gekregen, hoewel het buiten kijf staat dat mogelijke fouten die er nog in achter zijn gebleven, uitsluitend voor mijn rekening komen.

Ten slotte moet ik nog uitspreken dat ik zonder twijfel mijn grootste dank verschuldigd ben aan mijn vrienden en familie, die me voortdurend hebben ondersteund: mijn moeder, vader, zussen, en bovenal mijn man, Tasos. Het idee voor dit boek kreeg ik in 2011, precies rond de tijd dat hij in mijn leven kwam. Hij heeft me al die tijd niet alleen zijn karakteristieke opgewektheid geschonken, maar ook uitstekende adviezen, constructieve ideeën of alleen maar een paar luisterende oren wanneer ik die het hardst nodig had. Zonder hem zou dit boek, en zo veel in het leven in het algemeen, niet hetzelfde zijn.

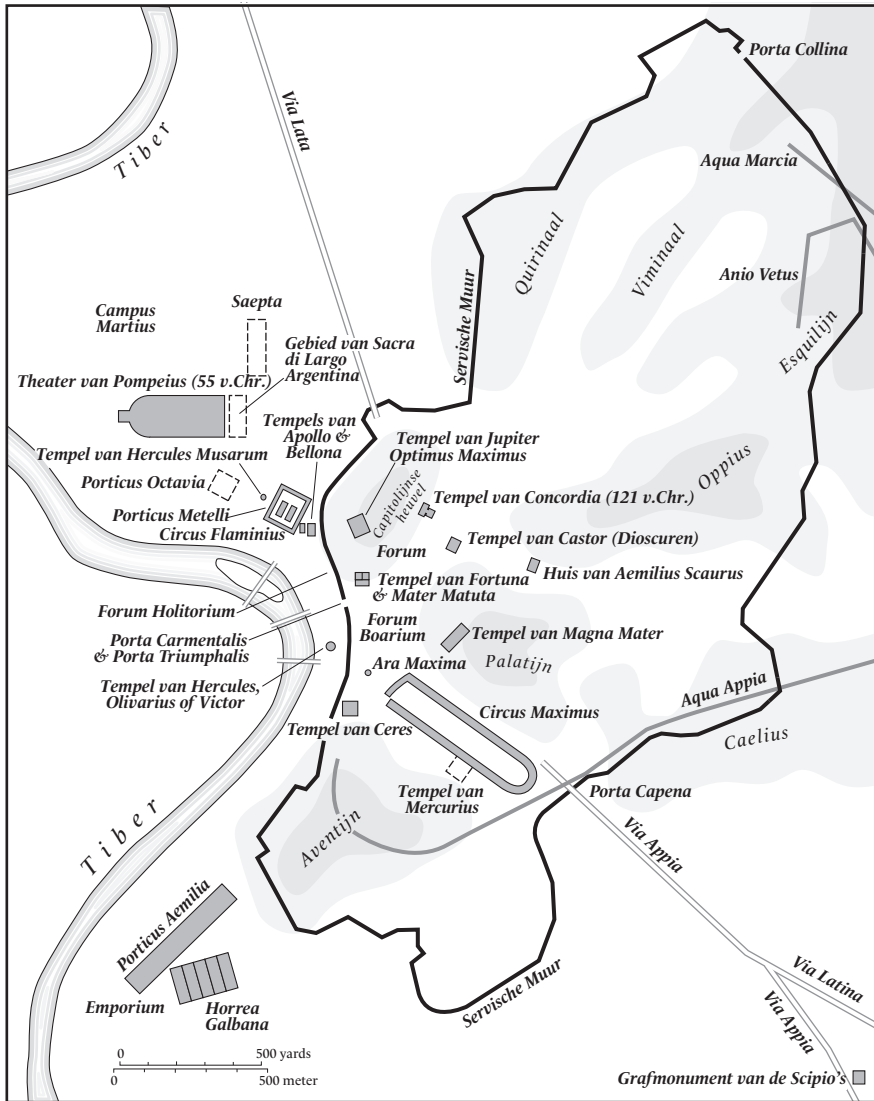
Londen, januari 2017

Opmerking over de tekst

De nummering van teksten en fragmenten van de aangehaalde klassieke bronnen in Engelse vertaling zijn ontleend aan de Loeb Classical Library (LCL), omdat deze uitgaven waarschijnlijk het eenvoudigst beschikbaar zijn voor de lezers van deze studie. Indien niet anders aangegeven in de hoofdttekst, zijn alle vertalingen ofwel van mijzelf of overgenomen uit de editie die ik heb geraadpleegd (zie de lijst aan het begin van de Noten). Voor de leesbaarheid heb ik hier en daar een strikt letterlijke vertaling van de Griekse en Latijnse passages aangepast; de interpunctie is om dezelfde redenen aan de behoeften van de moderne lezer aangepast.

Aantekening van de vertaler

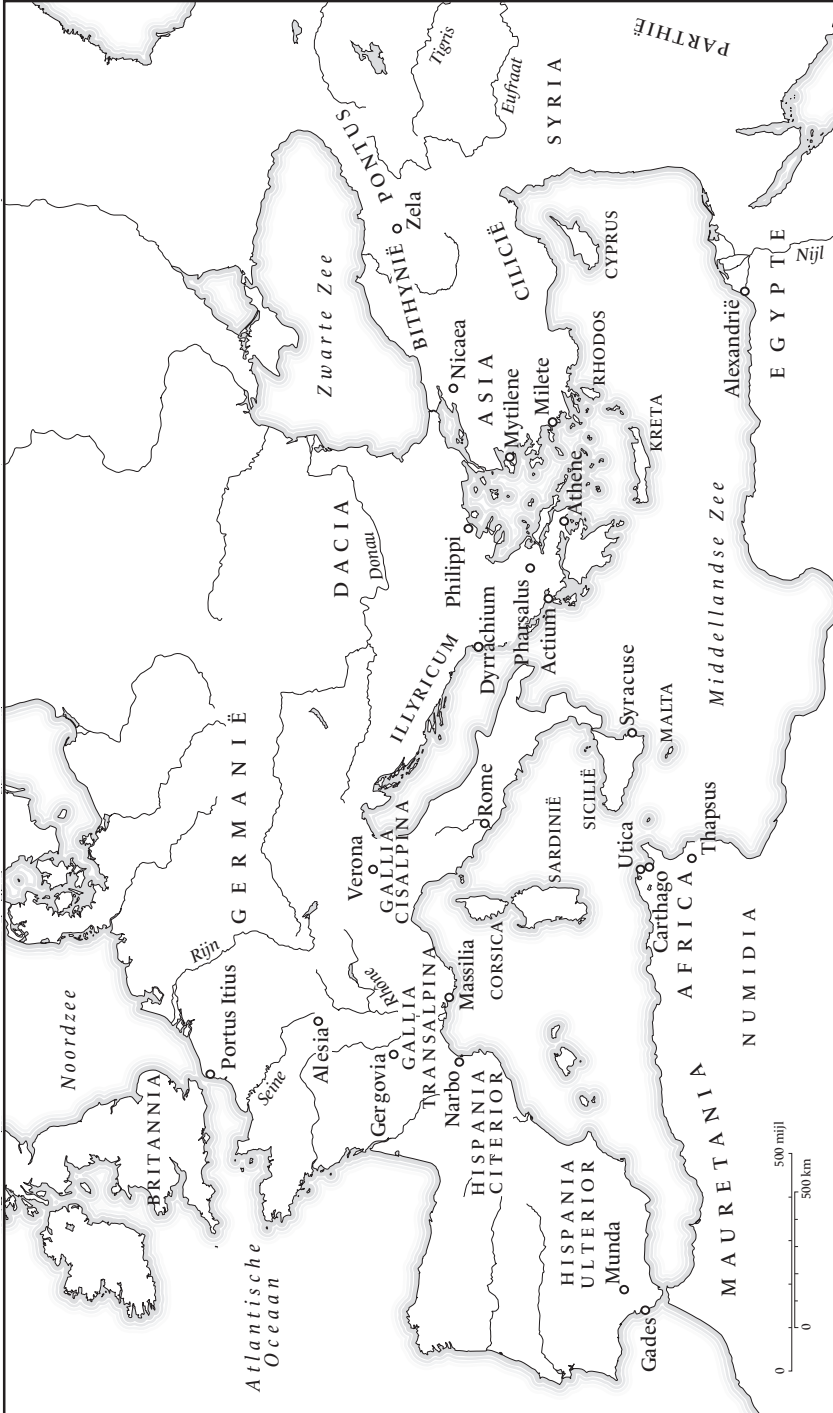
Ik heb de ‘Opmerking over de tekst’ gehandhaafd vanwege de verwijzing naar de bronnen van de fragmenten. In deze vertaling zijn de aangehaalde fragmenten voor zo ver mogelijk ontleend aan gepubliceerde Nederlandse vertalingen, eveneens opgenomen in de lijst aan het begin van de Noten. Waar geen gepubliceerde vertalingen voorlagen, of waar de Engelse tekst van *Tempest* daar te zeer van afweek, heb ik die gevolgd, om ook recht te doen aan de lichte aanpassingen waar zij in haar opmerkingen op wijst.

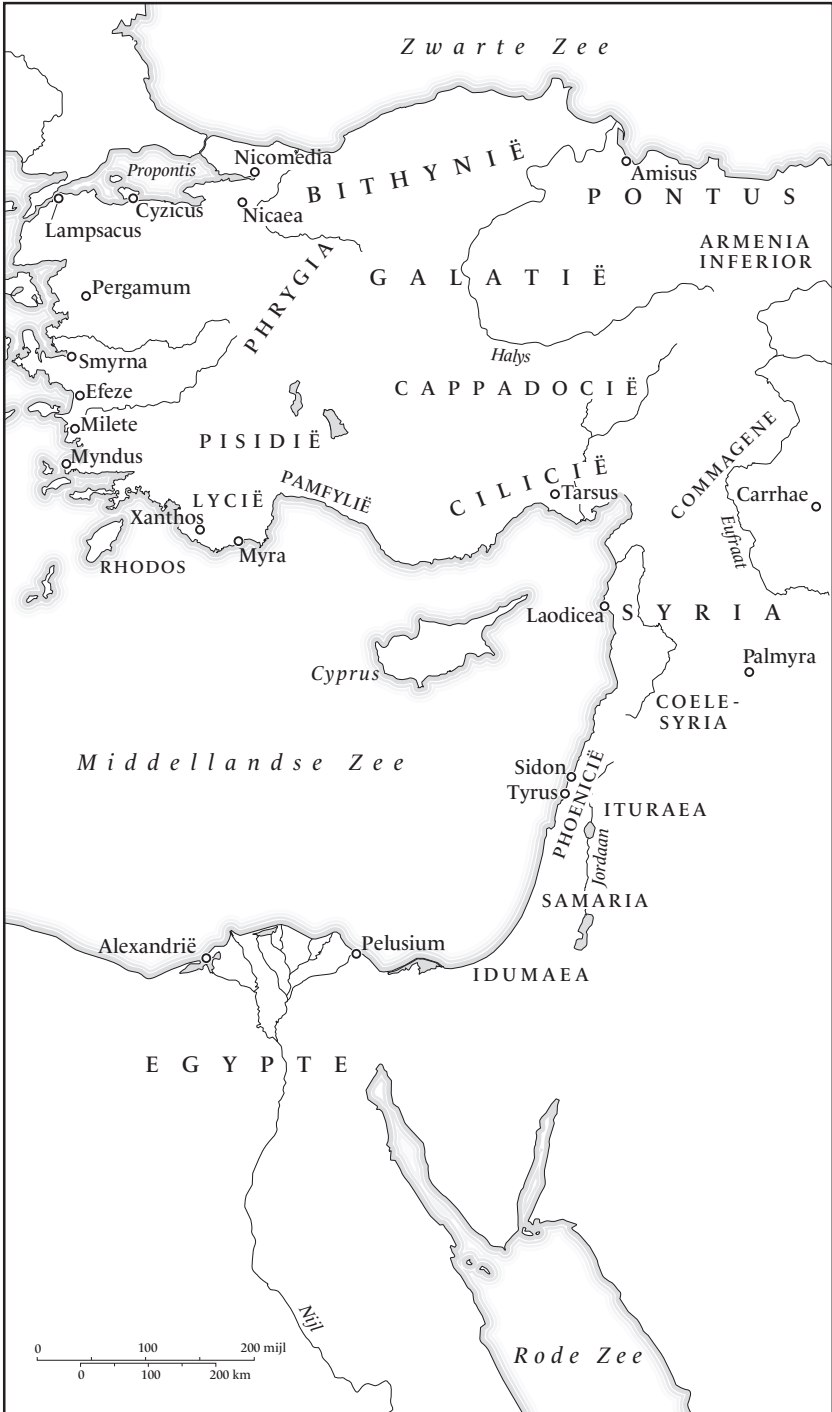
Kaart 1: De stad Rome

Kaart 2. Italië ten tijde van de late Republiek

Kaart 3. Het Romeinse Rijk in de eerste eeuw v.Chr.

Kaart 4. Provincies en koninkrijken van het Oosten

INLEIDING

Brutus en de biografische traditie

De iden van maart

Indien er onder deze menigte een goede vriend van Caesar is, tot hem zeg ik dat Brutus' liefde voor Caesar niet minder groot was dan de zijne. Indien die vriend nu vraagt waarom Brutus opstond tegen Caesar, dan is dit mijn antwoord: niet omdat ik Caesar minder, maar omdat ik Rome méér liefhad. Wat hadt gij het liefst, dat Caesar leefde en gij allen als slaven stierft, of dat Caesar dood was en gij allen leefde als vrije mannen? Omdat Caesar van mij hield, ween ik om hem; omdat hij gelukkig was, verheug ik mij; omdat hij moedig was, eer ik hem; maar omdat hij heerszuchtig was, doorstak ik hem.

Shakespeare, *Julius Caesar*, III.2.17-27

Op 15 maart 44 v.Chr., de datum die de Romeinen als de iden van maart kenden, vond er een zeer ingrijpende gebeurtenis plaats in de geschiedenis van Rome: Julius Caesar werd in een drukke vergadering van de senaat vermoord. Het verhaal is vele malen eerder verteld.¹ In de maanden voorafgaand aan de moordaanslag had hij de titel *dictator perpetuo* ('dictator voor het leven') geaccepteerd, net als andere eerbewijzen en titels, zowel koninklijke als goddelijke, waarmee hij werd overstelpt. Nu ging het gerucht dat hij zelfs tot koning zou worden verkozen, een titel die, zoals we zullen zien, volstrekt taboe was in de Romeinse politieke ideologie. Maar welke titel hij ook zou aannemen, één ding leek zeker: Caesar had geen haast om afstand te doen van zijn macht. Drie dagen later zou hij aan zijn volgende grote expeditie beginnen, deze keer tegen

Parthië. Als hij succesvol was, zou de campagne hem de roem van nog een triomftocht, nog een overwonnen volk, en nog meer persoonlijke rijkdom en macht opleveren. Degenen die Caesars overheersing verfoeiden, realiseerden zich dat er nog maar één manier was om Rome uit zijn greep te bevrijden. Ze begonnen over een aanslag te fluisteren en al snel ontstond er een samenzwering. Tot de belangrijkste initiatiefnemers behoorden Marcus Junius Brutus en Gaius Cassius Longinus.

Op de ochtend van de aanslag waren Brutus en Cassius al vroeg aangekomen. Als pretoren van de Romeinse Republiek, op de consuls na de hoogste magistraten van de staat, waren ze verantwoordelijk voor toezicht op en uitvoering van de rechtspleging. Terwijl ze op de komst van Caesar wachtten, luisterden ze nauwgezet naar een aantal geschillen en verzoeken die hun werden voorgelegd: ‘eenieder die wist wat er zou gaan gebeuren, zou zich hebben verbaasd over de onverstoorbare kalmte en tegenwoordigheid van geest die deze mannen tentoonspreidden terwijl het kritieke moment naderde,’ merkte de Griekse biograaf Plutarchus daarover op. Zijn beschrijving van het leven van Brutus is de enige die uit de oudheid bewaard is gebleven.²

Dat Plutarchus onze aandacht vraagt voor dit moment is terecht, want het was al verrassend genoeg dat de samenzwering zo ver was gekomen. Maar de samenzweerders beleefden nu bange momenten. Het was naar Romeinse maatstaven al laat, bijna elf uur in de ochtend, en Caesar was nog steeds niet verschenen. Nicolaus van Damascus, die een verslag over de samenzwering schreef, vertelt dat Caesar thuis was opgehouden door een aantal slechte voortekenen: zijn vrouw Calpurnia was bang geworden van een nachtmerrie en de dierenoffers waren ongunstig. Zowel de Romeinen uit de tijd van Brutus als de schrijvers die deze verhalen optekenden, geloofden dat de goden hun wil via natuurlijke fenomenen duidelijk maakten. Vandaar de waarzeggerspraktijken, of *auspices*, waarbij de ingewanden van dieren werden onderzocht om de toekomst te lezen of instemming van de goden te vragen. Ook vogels werden gezien als boodschappers van Jupiters goddelijke plan. De interpretatie van de tekenen, waarvoor zogeheten auguren en professionele zieners (*haruspices* in het Latijn) benodigd waren, was een serieuze aangelegenheid en hun waarschuwingen dienden niet in de wind geslagen te worden. Maar een derde samenzweerder, Decimus Brutus Albinus, ook een van Caesars vertrouwde vrienden, wist hem het huis uit te lokken. ‘Zou een man zoals jij ook maar enig vertrouwen stellen in de dromen van een vrouw en de voortekenen van hersenloze mannen?’ zou hij hebben gevraagd,

eraan toevoegend dat het als een belediging van de senaat zou worden beschouwd als Caesar thuis zou blijven.³

In het theatercomplex van Pompeius, waar de vergadering zou plaatsvinden, begonnen de samenzweerders zich steeds meer zorgen te maken. Een paar keer hoorden ze of meenden ze te horen dat er toespelingen op het complot werden gemaakt. Ook Brutus had slecht nieuws van thuis gekregen: zijn vrouw Porcia was ingestort. Maar hij kon zich niet door de slechte tijding van zijn voornemen laten afbrengen, want Caesar was nu onderweg. Toen de dictator van Rome uit de gesloten draagstoel stapte waarin hij reisde, zagen de samenzweerders hoe hij door een hele menigte mannen werd benaderd. Onder hen was de waarzegger Spurinna. Een maand eerder had de man de dictator gewaarschuwd ‘op te passen voor het gevaar dat niet voorbij zou gaan tot de iden van maart’, en nu benaderde hij hem opnieuw. Caesar zag de waarzegger en lachte. ‘De iden van maart is aangebroken,’ zei hij, spottend met de profetie die Spurinna had gedaan. ‘Inderdaad, aangebroken,’ antwoordde de man, ‘maar nog niet voorbijgegaan.’⁴

In zijn ene hand zou Caesar een blad hebben vastgehouden dat hem te midden van de stortvloed van verzoekschriften van die ochtend werd aangereikt. Het had hem misschien zijn leven kunnen redden als hij het had gelezen, want het onthulde de details van het complot. Maar met een typisch klassieke dramatische wending was Caesar te druk om de waarschuwing op te merken en terwijl hij doorliep naar de ruimte waar de senaat vergaderde, werd hij ingesloten door de samenzweerders. Tilius Cimber stapte op hem af onder het voorwendsel dat hij om genade voor zijn verbannen broer kwam smeken. Maar plotseling rukte hij de toga van Caesars schouder en maakte zo de aanval mogelijk. Een van de Casca's, twee broers die beiden in het complot zaten, stak als eerste toe, maar hij miste zijn doel en gaf Caesar zo de kans om, althans even, terug te vechten. Op dat moment sloeg er een golf van paniek door de samenzweerders en in de verwarring die daarop volgde, staken ze zelfs elkaar. Ook Brutus liep een gemene wond aan zijn hand op. Het was een chaotische, bloederige aangelegenheid. Maar Caesar had geen schijn van kans. Hij zat als een wild beest in de val, zoals latere beschrijvingen het schetsten. De samenzweerders omsingelden hem van alle kanten.⁵

Plutarchus voegt eraan toe: ‘Terwijl hij om zich heen keek om te zien of hij aan zijn aanvallers kon ontsnappen, zag hij Brutus met getrokken dolk op zich afkomen.’ Daarop verborg Caesar zijn hoofd in zijn mantel en gaf hij zich over aan de dolkstoten van zijn moordenaars. Net als Plu-

tarchus kennen de meeste klassieke bronnen een speciaal belang toe aan de herkenning van Brutus onder de moordenaars. Het was William Shakespeare die Caesar de beroemde laatste woorden *Et tu, Brute?* ('Ook jij, Brutus?') in de mond legde, maar in de klassieke bronnen die hij direct of indirect gekend moet hebben, is een precedent voor deze toeschrijving te vinden. De historici Suetonius en Cassius Dio hadden beiden oudere verslagen gelezen waarin Caesar in het Grieks had geschreeuwd *Kai su, teknon?* ('Jij ook, kind?'), waarmee, zoals we zullen zien, speculaties werden gevoed dat Brutus wellicht een onwettige zoon van Caesar was.⁶

Gezien de chaotische toedracht is het niet verbazingwekkend dat de overgeleverde verslagen van de moordaanslag een paar discrepanties vertonen. De details van wie op welk moment wat deed, verschillen bijvoorbeeld van auteur tot auteur. Maar dat heeft ook te maken met het feit dat de meeste van onze bronnen minstens honderdvijftig jaar na de moordaanslag zelf werden opgetekend: tegen die tijd was het verhaal door het doorvertellen ofwel vereenvoudigd of juist uitgebreid. De bronnen verschillen bijvoorbeeld over het aantal toegebrachte wonden, variërend van drieëntwintig tot vijfendertig, en over het aantal samenzweerders in het complot. Nicolaus van Damascus, die het vroegste bewaard gebleven verslag schreef, dacht dat er meer dan tachtig samenzweerders waren, maar de Griekse historicus Appianus kon er maar vijftien bij naam noemen. Wel wijzen alle bronnen unaniem Brutus en Cassius aan als spilfiguren van de samenzwering, maar de meningen over wie de ware leider was, lopen uiteen. De Griekse historicus Cassius Dio schreef dat Brutus het complot op touw zette en dat hij Cassius erbij betrokken als zijn bondgenoot. Maar we zien hun namen vaker vermeld als 'Cassius en Brutus', wat zou suggereren dat Cassius het initiatief had genomen. Voor Plutarchus was dit echter niet voldoende om hem als de ware leider te beschouwen. Ook al zou Cassius de hele zaak hebben geïnitieerd, beweerde hij, het waren de reputatie en het gedrag van Brutus die mannen overhaalden zich bij de samenzweerders aan te sluiten.⁷

De verschillen zijn op zichzelf niet heel problematisch. Zoals Greg Woolf heeft aangetoond, zijn ze wellicht zelfs typerend voor het soort onnauwkeurigheden dat we vaak in mondelinge verslagen na ernstige, traumatische ervaringen kunnen terugvinden.⁸ En bovendien is het nog altijd mogelijk een tamelijk duidelijk beeld te reconstrueren van wat er zowel op de iden van maart als in de dagen, maanden en zelfs jaren daarna moet zijn gebeurd. Anderzijds bepalen zulke verschillen ons bij het feit dat er beperkingen en problemen kleven aan het omgaan met oude

bronnen, en dat de lezer zich daar altijd van bewust moet blijven. Er zijn vooral twee factoren die bij het lezen van oude bronnen in gedachten gehouden moeten worden: ten eerste dat de auteurs slechts zo betrouwbaar kunnen zijn als hun bronnen toelaten, en, ten tweede, dat zij mensen waren voor wie de heerschappij van de keizers volstrekt vanzelfsprekend was, en de best mogelijke vorm van bestuur. Plutarchus stond niet alleen met zijn conclusie dat ‘de dagen van de Republiek’ voorbij waren en dat het ‘noodzakelijk was dat de alleenheerschappij haar plaats zou innemen’. Voor latere schrijvers was Caesar de heroïsche grondlegger van Romes monarchie en was de aanslag op zijn leven dus een wandaad. Cassius Dio, die in de derde eeuw n.Chr. schreef, begint zijn verslag met een harde veroordeling van Caesars moordenaars die naar zijn oordeel misdadige en wetteloze mannen waren.⁹

Deze omstandigheden hebben een niet te overschatten invloed op ons oordeel over en onze reactie op Brutus: veel van wat wij denken te weten over de moordaanslag en de daders kan nooit meer dan hypothetisch zijn. Elk stukje informatie moet zeer nauwkeurig worden gelezen, op een manier die de vooringenomenheid van de auteur ervan erkent en diens individualiteit in acht neemt. Voor ons doel is daarbij vooral van belang dat de rol die Brutus bij de moordaanslag speelde, evenals zijn motieven en de morele waarden en principes waar hij tot op de dag van zijn dood in de slag bij Philippi voor vocht, zelfs al in de tijd dat de meeste van onze bronnen over hem werden geschreven, het onderwerp van speculatie en zelfs legendevorming waren geworden. Sterker nog, de grotendeels mythologiserende verhalen over Brutus verdringen de man van vlees en bloed en maken het moeilijk om hem als historische figuur naar voren te halen. Het is daarom belangrijk om te beginnen met een onderzoek naar de aard van onze oude bronnen en het portret van Brutus dat daaruit naar voren komt. Op die manier zijn we getuige van het ontstaan van de Brutuslegende zoals die zich in de eeuwen onmiddellijk na zijn leven ontwikkelde.

■ Na de iden

De indruk die Brutus tijdens zijn leven maakte en de tegenstrijdige manier waarop dat beeld door latere generaties werd ontvangen en doorgegeven, komt goed naar voren in een passage van de Romeinse historicus Tacitus, die ten tijde van keizer Trajanus schreef, meer dan een eeuw na Brutus' dood. In zijn *Annales* geeft Tacitus een gedetailleerde beschrijving

van de vervolging van Cremutius Cordus, die in 25 n.Chr. voor de senaat terechtstond op beschuldiging van hoogverraad en gedwongen werd zelfmoord te plegen. Zijn vijanden hadden onder meer de aanklacht tegen hem ingediend dat hij ‘Brutus had geprezen en Gaius Cassius de laatste der Romeinen had genoemd’. In de verdediging die Tacitus hem in de mond legde, zei Cremutius:

Ik word ervan beschuldigd Brutus en Cassius te verheerlijken, wier daden door vele schrijvers zijn opgetekend, en die door niemand zonder eerbetoon worden genoemd. Titus Livius, die in welsprekendheid en onpartijdigheid uitblinkt (...) noemt Brutus en Cassius nergens ‘bandieten’ en ‘vadermoordenaars’ (de kwalificaties die nu worden gebruikt), maar vaak uitmuntende mannen. De werken van Asinius Pollio geven een gloedvolle beschrijving van dezelfde mannen, en Messala Corvinus ging er zelfs prat op dat Cassius ‘zijn generaal’ was.¹⁰

Om kort te gaan: Pollio, Messala en Livius, alle drie historici uit de augusteïsche periode wier oordeel over Brutus we helaas niet meer bezitten, hadden de samenzweerdere duidelijk met respect behandeld.¹¹ Maar er was ook een andere stroming in de oudheid, die vijandig tegenover Brutus en Cassius stond. De aanklagers hadden de mannen kennelijk ‘vadermoordenaars’ en ‘bandieten’ genoemd. Ze hadden Julius Caesar vermoord, die ‘de vader van zijn land’ (*parens patriae*) was, en ze hadden het Griekse oosten geplunderd bij hun voorbereiding op de strijd tegen Caesars wrekers. Hun stellingname, om nog te zwijgen over hun motieven om Cremutius überhaupt te vervolgen, duidt op een atmosfeer van onverdraagzaamheid onder Tiberius, de opvolger van Augustus. Vanuit dit standpunt bezien werd bewondering voor Brutus en Cassius boosaardig geïnterpreteerd als protest tegen het keizerlijke systeem.¹²

Meer bewijsplaatsen voor deze vijandelijke traditie zijn te vinden in de werken van Valerius Maximus en Velleius Paterculus, nog twee historici uit de tijd van Tiberius, die beiden aanhangers waren van het keizerschap. In Valerius’ werk *Gedenkwaardige daden en uitspraken*, worden de aanslagplegers in twee passages beschuldigd van vadermoord: eerst Brutus en daarna Cassius. Bovendien maken de passages deel uit van een reeks verhalen over voortekenen en wonderen, wat erop duidt dat de samenzweerdere volgens Valerius uiteindelijk bezweken onder de goddelijke gerechtigheid. Apollo ‘richtte zijn pijlen tegen Brutus’, zegt hij,

terwijl Caesars goddelijke geest Cassius teisterde door tijdens de slag bij Philippi aan hem te verschijnen. Volgens deze opvatting was hun dood hun verdiende loon voor de ‘zondige’ moord op Caesar.¹³ Voor Velleius waren de moordenaars echter vooral fout vanwege hun ondankbaarheid. Na de slag bij Pharsalus had Caesar het leven van Brutus en van veel andere verslagen tegenstanders gespaard: ‘Onsterfelijke goden, wat een clementie! En wat heeft Caesar voor zijn welwillende houding jegens Brutus als beloning gekregen!’ roept Velleius uit. Naar zijn oordeel zou Brutus een veel betere man zijn geweest als de iden niet al zijn deugden in één keer teniet had gedaan, en Valerius Maximus is het daarmee eens: ‘Eén enkele daad liet al zijn eerdere deugden in de afgrond verzinken en doordrong zijn gehele nagedachtenis met een niet uit te wissen vloek.’¹⁴

Toen Plutarchus zijn Brutus-biografie in de tweede eeuw n.Chr. schreef, was deze traditie diepgeworteld. ‘Het belangrijkste verwijt dat ze Brutus echter maken,’ schreef hij, ‘[is] dat hij, terwijl hij door de genade van Caesar was gered en zelf het leven mocht schenken aan alle medegevangenen die hij maar wilde, eigenhandig zijn redder, die hem als een vriend beschouwde en hem vele privileges verleende, vermoord heeft.’¹⁵ Ook een ander verhaal dat hij over zijn held had gelezen, vond Plutarchus onvergeeflijk, namelijk dat Brutus, zoals we zullen zien, zijn soldaten had beloofd dat ze de steden Thessalonica en Sparta mochten plunderen als ze het leger van Octavianus, Caesars achterneef en geadopteerde zoon, zouden verslaan. Uit een kritische passage tegen het eind van zijn biografie blijkt dat Plutarchus van mening was dat het karakter van Brutus onder de druk van de oorlog was verslechterd.¹⁶ Maar overigens is zijn relaas grotendeels lovend: hij besloot de nadruk te leggen op zijn deugdzame reputatie die, zoals we zagen, zelfs Valerius en Velleius niet helemaal konden ontkennen.

Een van de redenen voor Plutarchus’ positieve houding is het feit dat hij als Griekse intellectueel zijn biografieën samenstelde op basis van de literatuur die hem ter beschikking stond. Voor de levensbeschrijving van Brutus had hij ook een aantal vroegere werken gelezen, waaronder geschriften die vrienden en bondgenoten na de nederlaag in Philippi hadden geschreven: bijvoorbeeld de memoires van Bibulus, Brutus’ stiefzoon, en de biografieën die zijn vrienden Empylus en Volumnius schreven.¹⁷ Een ander relevant punt dat hier genoemd moet worden, is dat Plutarchus’ *Leven van Brutus* deel uitmaakt van een reeks waarin hij beroemde Romeinen vergelijkt met hun meest overeenkomende pendanten uit de Griekse geschiedenis. Bij het lezen van deze werken moeten

we altijd bedenken dat biografen uit de oudheid hun onderwerpen niet noodzakelijk op dezelfde manier benaderden als moderne schrijvers. Het zou onterecht zijn om te stellen dat Plutarchus geen aandacht besteedde aan de historische context van de perioden die hij bestudeerde, maar zijn insteek was veelal moralistisch van aard: hij bestudeerde de lessen die uit het verleden geleerd konden worden om universele regels omtrent deugd en ondeugd op te stellen.¹⁸

In dit verband is het veelzeggend dat Brutus werd vergeleken met Dion, die in de vierde eeuw v.Chr. leefde. Deze Griek was de zwager van de tiran Dionysios II van Syracuse, tegen wie hij in opstand kwam en die hij uiteindelijk wist af te zetten. Als hij de strijd van de twee mannen tegen de tirannie vergelijkt, legt Plutarchus er vooral nadruk op in hoeverre zij naar Plato's filosofische leer handelden: Dion kende hem persoonlijk, terwijl Brutus hem via zijn werken en zijn band met de Oude Academie kende. 'Beide mannen werden gedreven door de vorming in dezelfde worstelschool als het ware,' zegt Plutarchus.¹⁹ Het prijzenswaardigst is in zijn ogen het feit dat zowel Brutus als Dion zijn filosofische idealen in praktijk had gebracht. Plutarchus' beschrijving is daarom heel selectief en vrijwel altijd vol lof over het handelen van Brutus. Hij komt over als het toonbeeld van deugdzaamheid, een filosoof in actie, de nobelste Romein van allemaal. Het zijn thema's die in de latere Brutustraditie doorklinken, in het bijzonder bij Shakespeare, die een vertaling van Plutarchus als bron gebruikte.

Om al deze redenen moeten we deze specifieke bron met de nodige voorzichtigheid gebruiken, wat echter niet betekent dat Plutarchus' materiaal waardeloos zou zijn – integendeel, de waarde ervan is reusachtig. Om te beginnen levert zijn biografie aanwijzingen die ons helpen een vollediger beeld te krijgen van hoe Brutus door zijn tijdgenoten en latere schrijvers werd gezien. Bovendien kunnen we, voor zover er vergelijkingsmateriaal bestaat, het werk van Plutarchus daarmee vergelijken om zijn betrouwbaarheid te onderzoeken. Er zijn bijvoorbeeld ook opmerkingen over Brutus in sommige van zijn andere biografieën te vinden. Behalve over Brutus, schreef hij namelijk ook over mannen als Cicero, Caesar en Marcus Antonius, die Brutus allemaal goed hebben gekend. De Romeinse biograaf Suetonius, ruwweg een tijdgenoot van Plutarchus, schreef *Keizers van Rome*, te beginnen met de levensbeschrijving van de goddelijke *Julius Caesar* waarin een lang exposé over de samenzwering en de moordenaars van Caesar is opgenomen. Als secretaris van keizer Hadrianus had Suetonius als geen ander toegang tot de officiële archieven,

en hij verstrekt vaak gegevens die de beschrijvingen van Plutarchus bevestigen of aanvullen.

Ook de werken van andere Griekse historici bieden waardevolle informatie over Brutus' daden. Appianus van Alexandrië schreef in de tweede eeuw n.Chr. *De Burgeroorlogen*, dat het enige doorlopende verslag over de periode van Brutus' leven bevat. De tekst van Appianus zoomt vooral in op de periode van 44 tot 42 v.Chr. en is daarom van enorm belang voor iedereen die de gebeurtenissen in de nasleep van de moord op Caesar en de daarbij betrokken personen bestudeert. Omdat zijn interesse uitgaat naar de oorzaken en de rampspoeden van burgeroorlogen probeert Appianus de gebeurtenissen bovendien vanuit verschillende perspectieven te verklaren. Daarvoor gebruikt hij een aantal vroegere, vaak tegenstrijdige bronnen. Het resultaat is misschien niet het consistentste geschiedwerk dat we bezitten, maar door de opvattingen en de informatie die hij in zijn eigen bronnen vond, door te geven, helpt Appianus ons meer inzicht te krijgen in de inhoud van deze verloren gegane werken. Zo is bijvoorbeeld vaak opgemerkt dat Appianus meer dan andere auteurs aandacht besteedt aan de rol en prestaties van Cassius. Zijn verslag vormt daarmee een tegenwicht voor het beeld dat Plutarchus oproept met zijn scherpe contrast tussen Brutus en Cassius dat voor de eerste altijd voordelig en voor de laatste nadelig uitpakt.²⁰

Cassius Dio's *Romeinse geschiedenis* is breder van opzet en later geschreven dan het werk van Appianus. Het beslaat de geschiedenis van Rome vanaf de legendarische landing van Aeneas op Italiaanse bodem tot het jaar van Dio's eigen consulschap in 229 n.Chr. Hoewel het werk grotendeels fragmentarisch is overgeleverd, bevatten de boeken die bewaard bleven (36-47) vrijwel de hele periode van Brutus' volwassen leven, vanaf 68 v.Chr. Anders dan Appianus past Dio de traditionelere vorm van de annalen toe, maar ook hij legt gedetailleerde informatie vast over de gebeurtenissen die hij beschrijft bij het per jaar doorwerken van het door hem verzamelde materiaal. Voor de periode 44 tot 42 v.Chr. doorbreekt hij dit patroon echter en concentreert hij zich op de geografische streken waarin de burgeroorlog werd uitgevochten. Het overzicht gaat daarbij soms verloren of raakt verstoord, en ook de karaktertrekken van de betrokkenen en hun onderlinge relaties verdwijnen naar de achtergrond. Interessant is echter vooral dat het werk van Dio, ondanks sommige overeenkomsten, vaak afwijkt van het verslag van Plutarchus, wat erop wijst dat een deel van zijn materiaal uit een andere bronnentraditie afkomstig was.²¹

Uit alle beschikbare bronnen blijkt duidelijk dat de oude auteurs veel meer literatuur ter beschikking hadden dan wij, zowel wat genres als wat aantallen betreft. Dat brengt ons terug bij een van de problemen die eerder aan de orde zijn gekomen: onze primaire bronnen zijn de secundaire historici van hun eigen tijd. Ze zijn geen autoriteiten op de gebieden waarover ze schrijven, maar intelligente mannen die hun eigen agenda's najagen. Veel belangrijker voor ons doel is het bewaard gebleven contemporaine bewijsmateriaal, dat daarom ook centraal staat in deze studie. Munten verschaffen ons bijvoorbeeld gedetailleerde informatie over data, carrières en historische personen, maar door ze nauwkeurig te bestuderen, kunnen we ook achterhalen welk beeld Brutus en zijn aanhangers van zichzelf en hun voorgeslacht wilden oproepen en verspreiden. Munten geven inzicht in de leuzen die Brutus gebruikte voor zijn zelfpresentatie en propaganda, en die van zijn politieke rivalen.

Verreweg de invloedrijkste informatiebron voor deze periode is Marcus Tullius Cicero. Tegenwoordig is hij vooral bekend als Rome's beroemdste redenaar, maar behalve de toespraken die hij publiceerde, schreef hij een groot aantal geleerde werken over retorica, politiek en filosofie, waarvan de meeste bewaard zijn gebleven. Nauwkeurige lezing van al deze werken neemt ons mee naar de intellectuele wereld van de Romeinse Republiek en helpt ons de waarden die mannen als Cicero en Brutus hoog in het vaandel hadden staan, beter te begrijpen.²² Maar ze brengen ons ook veel dichterbij de historische Brutus dan enige andere bron en geven ons de kans om hem in diverse stadia van zijn carrière vanuit verschillende perspectieven te zien.

In 46 v.Chr. publiceerde Cicero bijvoorbeeld een geschiedenis van de Romeinse retoriek onder de titel *Brutus*, waarin hij de naamgever van zijn werk sprekend invoerde. Hoewel we vanzelfsprekend moeten oppassen om niet te veel op het karakter van de man van vlees en bloed te projecteren en de verleiding moeten weerstaan om in Cicero's *Brutus* een weerspiegeling van de historische persoon te zien, behoort het werk tot de beste bronnen voor Brutus' carrière en ambities in de jaren voorafgaand aan de iden.²³ Cicero was bovendien een zeer productieve brieven-schrijver, van wie meer dan achthonderd zelfgeschreven brieven en ongeveer negentig aan hem gerichte epistels bewaard zijn gebleven. Achtentwintig daarvan vormen de correspondentie tussen Cicero en Brutus, waaruit iets van een directe aanwezigheid van de laatste kan worden opgesnoven.²⁴ Van enorm belang zijn hier de zeven brieven in Cicero's verzameling *Brieven aan Brutus* die de geadresseerde in een later stadium

van zijn leven in zijn eigen hand aan Cicero terugschreef. Ze bestrijken een periode van eind maart tot eind juli 43 v.Chr., toen Brutus zich voorbereidde op de oorlog tegen Caesars erfgenamen. Niet alleen zijn eigen leven, maar ook alles waar hij zich voor had ingezet, liep groot gevaar. Op dit kritieke punt in de geschiedenis horen we zijn zorgen, frustraties en plannen uit zijn eigen mond.

Informatie over Brutus is ook te vinden in de brieven die Cicero aan zijn beste vriend en vertrouweling Titus Pomponius Atticus schreef en die vaak worden beschouwd als de eerlijkste en openhartigste geschriften van de redenaar. Want hoewel duidelijk is dat Cicero tegen het eind van zijn leven voornemens was een aantal van zijn brieven te publiceren, is de bundeling *Brieven aan Atticus* een verzameling privé-brieven die pas na Cicero's dood door zijn vrijgelaten slaaf en secretaris Tiro werd gepubliceerd. Ze zijn van buitengewone waarde omdat ze Cicero's commentaren en verslagen over mensen en gebeurtenissen in zijn dagelijkse leven bevatten. Bovendien loopt de briefwisseling van 68 v.Chr. tot november 44 v.Chr. en beslaat daarmee de periode van Brutus' eerste optreden in het openbare leven tot ver voorbij de moord op Caesar. Uit de correspondentie komt een veel realistischer portret van Brutus naar voren dan in de latere, geïdealiseerde verslagen te vinden is, waardoor we ook iets gaan begrijpen van zijn leven en ervaringen in de harde en bloedige wereld van de late Romeinse Republiek.

Aan het gebruik van deze brieven als historisch bewijsmateriaal is echter een groot voorbehoud verbonden. Veel onderzoekers die zich met deze periode bezighouden, gaan er nog steeds van uit dat Cicero's beweringen tegenover Atticus de onverbloemde waarheid bevatten en vergeten dat de twee mannen hun eigen opvattingen hadden over hoe ze met de woelingen van hun tijd moesten omgaan. Bovendien werd de driehoeksrelatie tussen Cicero, Brutus en Atticus, met Atticus als de spil, vrijwel zeker ook bezwaard door jaloezie en meningsverschillen. Het is daarom al te eenvoudig om Brutus te beoordelen door de ogen van Cicero, met alle positieve en negatieve eigenschappen die hij persoonlijk bij zijn jongere tijdgenoot meende te zien. Bovendien wordt het vanuit dat perspectief ook moeilijk om objectief te blijven wanneer we omgekeerd voor de taak staan om de kritiek van Brutus op Cicero te lezen en te interpreteren.

Precies om die reden schetste bijvoorbeeld Conyers Middleton in de vroege achttiende eeuw een buitengewoon ongunstig beeld van Brutus. De briefwisseling tussen Cicero en Brutus 'stelt ons in staat om ons het

zekerste oordeel te vormen over het verschil in geest en gedrag tussen de twee mannen', merkte hij op in zijn *Life of Cicero*. In Middletons ogen was Brutus inconsequent: 'Deze inconsistente van zijn karakter noopt ons ertoe om aan te nemen dat hij in veel gevallen beheerst werd door de trots en hooghartigheid van zijn temperament, in plaats van door standvastige en bezonnen principes van filosofie die hij gewoonlijk geacht wordt zo strikt te hebben nageleefd.'²⁵ Een hard oordeel! Maar tot degenen die de invloed ervan ondergingen, behoorde ook Edward Gibbon, die een kort werkje schreef onder de titel: 'A Digression on the Character of Brutus', dat in 1814 postuum werd gepubliceerd. Hij was het met Middleton eens: 'Als staatsman noch als generaal heeft Brutus ooit bewezen geschikt te zijn voor de zware taak van het herstel van de Republiek die hij zo onbezonnen op zich nam; in plaats van haar te herstellen, leidde de dood van een milde en welwillende usurpator slechts tot een reeks burgeroorlogen en de heerschappij van drie tirannen wier vereniging en wier onenigheid beide even noodlottig waren voor het Romeinse volk.'²⁶

Vanaf het moment dat hij Caesar vermoordde tot op de dag van vandaag hebben de drijfveren, dilemma's en politieke keuzes van Brutus na de iden van maart tot de verbeelding gesproken van geschiedschrijvers, dichters, toneelschrijvers en artiesten die de chaotische gebeurtenis hebben beschreven of uitgebeeld. Aangezien de manier waarop Brutus in de westerse traditie van kunst, literatuur, geschiedschrijving en studies werd en wordt geportretteerd, evenzeer tot zijn verhaal behoort als zijn persoon zelf, maakt de zogeheten receptiegeschiedenis noodzakelijk onderdeel uit van mijn onderzoek. Daarbij maakt deze eerste verkenning van de oude bronnen al duidelijk dat in de werken van degenen die Brutus met enige diepgang hebben bestudeerd, een aantal kernthema's en vragen naar voren komt: was het verkeerd van Brutus om zijn weldoener, vriend of (volgens sommigen) zelfs zijn vader, te vermoorden? Of handelde hij juist door de plicht aan zijn land boven zijn persoonlijke verplichtingen te stellen? Was hij een politieke mislukkeling, een idealist, of een filosofische geestdrijver? Of, om het anders te zeggen, dreven de maatstaven die hij zichzelf in het leven had opgelegd, hem als in een tragedie naar een voortijdige dood? Ook ons antwoord op de vraag naar de levensvatbaarheid van de Republiek is van grote invloed op het politieke oordeel over Brutus. Als het nog mogelijk was geweest de Republiek te redden, dan is haar ondergang te wijten aan Brutus' onvermogen om het herstel na de iden van maart te bewerkstelligen. Was de Republiek echter al gedoemd te verdwijnen, dan was zijn daad politiek onrealistisch en futiel.

De grote vragen naar de plaats van Brutus in de geschiedenis kunnen wel door dit boek worden gesteld, maar niet beslissend worden beantwoord. En een moreel oordeel over Brutus en zijn daden kan dit werk al helemaal niet geven. Het doel van deze studie is beperkter, namelijk om de lezers in contact te brengen met een aantal verschillende gezichtspunten en hen zo aan te moedigen om zelf aan het debat deel te nemen en met nieuwe ogen naar het historische bronnenmateriaal met betrekking tot dit ingewikkelde en complexe karakter te kijken. Het boek wil zo een essentiële bijdrage leveren aan de manier waarop we over het leven en de politieke carrière van Brutus nadenken, en de aandacht richten op nieuwe inzichten over hoe we het daarvoor te bestuderen materiaal moeten interpreteren. Bij de zoektocht naar Brutus is gekozen voor een benadering waarin biografie en historiografie worden gecombineerd, om niet alleen te onderzoeken wat we over zijn leven kunnen achterhalen, maar ook hoe dat leven vanaf de oudheid tot heden is vastgelegd en doorgegeven.

■ Op zoek naar Brutus

Uit het eerste overzicht van het bronnenmateriaal zoals hierboven gepresenteerd, wordt duidelijk dat de biograaf van Brutus voor een aantal fundamentele uitdagingen staat. Zo is er bijvoorbeeld maar heel weinig bekend over zijn vroege leven. Zelfs de poging om zijn geboortedatum met enige zekerheid vast te stellen, levert al een probleem op. Zoals Christopher Pelling in een van zijn vruchtbare studies over Plutarchus heeft opgemerkt: 'Iedereen merkt het wanneer een groot man overlijdt; het is moeilijker op te merken wanneer er een geboren wordt, of wanneer er een opgroeit.'²⁷ Hoewel dit boek het traditionele geboortjaar 85 v.Chr. aanhoudt, zijn er dus goede redenen om te denken dat Brutus wellicht pas een paar jaar na die tijd, misschien in 79 of 78 v.Chr. werd geboren.²⁸ Exacte uitspraken doen over zijn leeftijd in verband met gebeurtenissen of prestaties is daarom onmogelijk, en onze reconstructies blijven altijd hypothetisch.

Om dezelfde door Pelling genoemde reden is de kindertijd van lieden die in hun latere leven legendarische daden hebben verricht, over het algemeen in nevelen gehuld, en het zal dan ook geen verbazing wekken dat we ook maar weinig weten over de jeugd van Brutus. Er is echter nog een reden waar we ons bewust van moeten zijn: de antieke politieke biografie hield zich niet veel bezig met karaktervorming of ervaringen uit de

kindertijd. Auteurs als Plutarchus waren er meer in geïnteresseerd hoe een volwassen man zijn leven leidde, welke karaktertrekken hij bezat en welke morele overwegingen er uit een zorgvuldige bestudering van zijn gedrag konden worden getrokken.²⁹ Als we Brutus voor het eerst tegenkomen in de beschrijving van Plutarchus is hij dan ook al stevig op weg naar een politieke carrière. We krijgen iets te horen over zijn studie van de filosofie en de retorica, maar vooral als opmaat voor het portret van Brutus als een man die zijn daden liet leiden door weloverwogen principes. Maar al in de derde paragraaf van Plutarchus' *Leven van Brutus* zijn we in 58 v.Chr. aanbeland, midden in zijn jongvolwassen jaren. Zijn leven was toen al half voorbij.

Andere bronnen leveren nog een paar toevallige glimpen op van de Brutus van voor die tijd, en maken het zo mogelijk om verder terug te gaan in de tijd en zijn vroegste jaren in hoofdstuk 1 te bespreken. Aan de orde komen de wereld waarin Brutus werd geboren en de verwachtingen die op een jonge jongen van edele komaf werden geprojecteerd. Maar zelfs nadat Plutarchus de draad heeft opgepikt bij Brutus' eerste schreden op het politieke toneel, wordt het beeld nooit compleet, zodat we met grote lacunes in onze kennis blijven zitten. Van 58 tot 56 v.Chr. was Brutus weg uit Rome, en na zijn terugkeer was hij in de jaren 55-52 v.Chr. afwisselend in en uit beeld. Als een schaduw in zijn eigen biografie verliezen we hem vrijwel helemaal uit het oog tijdens de belangrijkste gebeurtenissen die tot Romes burgeroorlog leidden (51-50 v.Chr.). In hoofdstuk 2, waarin deze jaren aan de orde komen, moeten we de contouren die Plutarchus schetst, daarom nader inkleuren met gegevens van Cicero en andere bronnen. Op die manier kunnen we tot op zekere hoogte het portret completeren van een man aan het begin van zijn politieke carrière in een turbulente maatschappij die zich in de greep van revolutionaire veranderingen bevindt.

Hetzelfde geldt, zij het tot op grotere hoogte, voor hoofdstuk 3. Bij Plutarchus kunnen we in elk geval het besluitvormingsproces van Brutus aan het begin van de burgeroorlog in 49 v.Chr. volgen, toen hij moest beslissen of hij voor Pompeius of voor Caesar zou kiezen. Verder zijn er een paar flarden informatie over zijn daden tijdens de burgeroorlog. Maar we verliezen elk spoor van hem in het jaar na zijn ontsnapping van het slagveld in Pharsalus, in augustus 48 v.Chr. Daarna kunnen we hem met de nodige slagen om de arm volgen tijdens zijn twee jaren in dienst van Caesar (47-45 v.Chr.). We zien hem in de zomer van 47 v.Chr. even aan het werk in de provincie Asia en treffen hem in 46 v.Chr. aan als proconsul

in Gallia Cisalpina. Hij keerde pas in de lente van 45 v.Chr. naar Rome terug, waarna hij voor het jaar 44 v.Chr. tot pretor werd benoemd. Dat was het moment waarop Brutus zich engageerde met de samenzwering die de rest van zijn leven zou bepalen: met de moord op Caesar werd hij eindelijk als studiewaardig onderwerp geboren.

Het kan niet zwaar genoeg worden benadrukt dat er tot het moment van de moordaanslag op Caesar nauwelijks iets is wat ons zekerheid verschaft omtrent de gevoelens of de overtuigingen van Brutus als privépersoon. De literaire producten die hij in de tijd na Pharsalus produceerde (*Over de plichten*, *Over deugdzaamheid* en *Over de volharding*), zijn verloren gegaan, op een paar kleine fragmenten na. We kunnen alleen afgaan op wat we denken te weten over het contemporaine debat aangaande tirannenmoord en Brutus' eigen filosofische overtuigingen om zijn ethiek en de drijfveren die tot de aanslag leidden beter te begrijpen (het onderwerp van hoofdstuk 4). Plutarchus, Appianus en Cassius Dio helpen ons hier een paar gaten te dichten, maar vanaf dit punt op de tijdlijn staat de historicus voor een volgende fundamentele uitdaging, namelijk de zeer subjectieve aard van het klassieke bronnenmateriaal. Omdat het verhaal van Brutus' leven pas na zijn beroemde daad werd opgetekend, werd hij *ex post facto* ofwel als een moorddadige verrader of als een eerzame tiranendoder beoordeeld. Zoals meer dan één onderzoeker ons heeft voorgehouden, is zijn biografie ook in die zin opgetekend, bijna alsof zijn hele leven wel moest uitlopen op de moord op Caesar.³⁰

Als gevolg van de plotselinge belangstelling voor Brutus is er een enorme berg materiaal bewaard gebleven uit de periode van na de iden van maart tot aan zijn dood op de vlakten van Philippi, in 42 v.Chr. Over de exacte details (data, tijden, bewegingen) blijft verwarring bestaan in de bronnen, maar op grond van de geschiedwerken van Appianus en Dio, de relevante hoofdstukken bij Plutarchus, Suetonius en Nicolaus van Damascus en fragmenten van andere minder bekende schrijvers uit de oudheid kan in grote lijnen een algemeen beeld van de historische context worden gereconstrueerd. De brieven waarin Cicero de dagelijkse politieke veranderingen in 44 v.Chr. besprak, staan dichterbij in de tijd en zijn essentieel voor een goed begrip van het angstklimaat waarin Brutus na Caesars dood opereerde (hoofdstuk 5). Bovendien beschikken we over de persoonlijke correspondentie tussen Brutus en Cicero. De mannen hadden weliswaar geen contact in de kritieke maanden na Brutus' vertrek uit Italië tot hij weer in beeld kwam aan het hoofd van een leger (tussen augustus 44 v.Chr. en maart 43 v.Chr.), maar de brieven bieden niettemin

een nuttige retrospectieve blik op de politieke keuzes van Brutus voor de periode na Caesars dood en op zijn activiteiten in het Oosten terwijl de gebeurtenissen escaleerden richting burgeroorlog (hoofdstuk 6).

Al met al hebben we alleen voor de laatste twee van de ongeveer veertig jaren van Brutus' leven hard historisch bewijs dat de periode met enige diepgang beschrijft – nauwelijks genoeg te noemen om een plausible biografie naar moderne maatstaven te reconstrueren. Maar wat een schaarse oogst aan bronnen lijkt, wellicht vanwege de beroemde naam en legende, is in feite meer dan we over de meeste andere personen uit deze periode hebben. Klagen over wat we niet hebben, betekent een veel belangrijker gegeven veronachtzamen: er is een reusachtige berg materiaal uit de Romeinse wereld bewaard gebleven waaruit we een tamelijk compleet beeld kunnen samenstellen van de cultuur en de maatschappij waarin Brutus leefde, en van de manier waarop hij opereerde in het veranderde politieke klimaat dat Rome tijdens zijn leven overrompelde. Mits we ons bewust blijven van de beperkingen van het bronnenmateriaal, is het ook mogelijk om iets van de aard van Brutus als mens en als politieke persoonlijkheid waar te nemen.

Met dat in gedachten beoogt dit boek, hoewel het begint met wat we weten over Brutus' voorgeslacht en eindigt met zijn dood, geen biografie in strikte zin te zijn. Ook probeert het niet al zijn daden en bewegingen in een lineair historisch relaas te vangen. Elk hoofdstuk is een poging om belangrijke aspecten van Brutus' bestaan zoals hij het ervoer, vanuit verschillende invalshoeken te begrijpen: zoals het perspectief van zijn politieke profilering, professionele carrière, vriendschappen en relaties, zijn groei naar een machtspositie onder Caesar en vervolgens naar de moordaanslag en zijn rol als aanvoerder van een leger tegen Antonius en Octavianus. Mijn eigen relaas over het leven en de carrière van Brutus is mede gebaseerd op verschillende thema's die een dominante rol hebben gespeeld in de recente wetenschappelijke benadering van de literaire traditie en politieke cultuur van Rome: zelfcreatie (self-fashioning) en het genre van de levensbeschrijving (life-writing), alsook emotie en het vormen en scheppen van herinneringen.

In hoeverre dit alles ons kan helpen om de 'ware' Brutus te ontdekken, is discutabel. Zoals we in hoofdstuk 7 bij de behandeling van de beschrijvingen van de slag bij Philippi zullen zien, is de aard van ons bronnenmateriaal grotendeels verantwoordelijk geweest voor een caleidoscopische verzameling van opvattingen over Brutus' persoonlijkheid en carrière. Zeker, we kunnen heel dicht in de buurt komen van de ma-

nier waarop hij door zijn tijdgenoten gezien en door toekomstige generaties herinnerd wilde worden. We kunnen ook een duidelijk beeld geven van zijn sterke en zwakke kanten in de ogen van anderen. Maar de ware taak om Brutus zelf recht te doen, de historische persoon die we nooit werkelijk kunnen kennen, ligt in het werken met het bewijsmateriaal voor zijn reële leven, in het blootleggen van de agenda's en vooroordelen van het bronnenmateriaal en het begrijpelijk maken van de resultaten. Vooruitlopend op mijn conclusies aan het einde van deze studie (hoofdstuk 8), zij hier opgemerkt dat het gevaarlijk is te beweren dat we Brutus zouden kunnen zien als de man die hij werkelijk was, want zelfs voor zijn tijdgenoten was hij al een onpeilbaar karakter. Maar er ligt een veel interessanter verhaal te wachten om verteld te worden, namelijk hoe het leven van Brutus vanaf de oudheid tot in de eenentwintigste eeuw is beschreven en doorgegeven.

EEN BIOGRAFIE VAN 'S WERELDS BEROEMDSTE MOORDENAAR

Historica Kathryn Tempest schetst een portret van een bijzondere Romeinse patriciër en senator. Hij was filosoof, staatsman, vredestichter en legeraanvoerder. Maar bovenal is Marcus Junius Brutus bekend als 's werelds beroemdste moordenaar. Brutus was controversieel en ondoorgroendelijk, ook voor zijn tijdgenoten. Wat hem onderscheidde in de samenzwering tegen Caesar was het feit dat hij niet uit was op persoonlijk gewin en macht, maar zich liet leiden door zijn republikeinse idealen.

In deze eerste Nederlandstalige biografie over Brutus schrijft Kathryn Tempest aan de hand van bronnen uit Brutus' tijd, zijn correspondentie met Cicero en hedendaags onderzoek een briljante biografie van deze legendarische Romein. Ze geeft inzicht in Brutus' persoonlijke leven en zijn politieke activiteiten en bevraagt daarnaast zijn morele gedrag. Was Brutus fout om zijn vriend en weldoener te doden of had hij gelijk zijn vaderlandsliefde boven zijn persoonlijke voorkeuren te stellen?

'Tempest schrijft zo helder als ze denkt (...) Een waardevolle bijdrage, die het verdient om gelezen te worden.'

- *History Today*

Kathryn Tempest is auteur en historica. Ze promoveerde aan de Universiteit van Londen in de klassieke talen. Ze is docente Romeinse geschiedenis en Latijnse literatuur aan de Universiteit van Roehampton in Londen, en gespecialiseerd in retorica, de Romeinse Republiek en Cicero.

Uitgeverij Omniboek

www.omniboek.nl

ISBN 978 94 31 81526 9 801 011

9 789431 815269